

DOI 10.69085/ntf2024c065

ИЗМЕРЕНИЯ НА СТАРОСТТА В ТЕКСТОВЕТЕ НА АТАНАС ДАЛЧЕВ

Татяна Ичевска
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

DIMENSIONS OF OLD AGE IN THE TEXTS OF ATANAS DALCHEV

Tatyana Ichevska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this paper, by way of comparing Atanas Dalchev's "Fragments" with some of his individual poems, written in the period 1920s – 1960s, we will try to trace how old age gets (re)interpreted, including the causes of aging. Another aim is to bring out the author's preferred images through which he visualizes and concretizes his ideas about old age and about life in general.

Key words: Dalchev's poetry, Dalchev's fragments, old age, aging, life as a journey, age, anthology of old age

Още в самото начало трябва да отбележим, че Далчевите текстове, писани в различни периоди от личностното и поетическото израстване на твореца, подсказват интереса му не толкова към старостта сама по себе си, колкото към процеса на остаряване. Човекът остарява, защото овременява своето съществуване (Лишаев 2018: 96). Остаряването предполага движение във и през времето, то започва далеч преди да е настъпила старостта, която е вече достигнатата крайна точка по този път, обозначаваща последния етап от човешкото развитие. Почти винаги в своите разсъждения Далчев обвързва остаряването с други два проблема – за възрастта¹ и за живеенето, така че и в

¹ Както посочва Б. Курташева, Далчевото писане проявява особена чувствителност към възрастта с нейните биологични и символни измерения (Курташева 2006: 69).

нашите наблюдения те неизбежно ще се пресичат. Налага се да направим и уточнението, че в рамките на този текст няма да разглеждаме нито въпроса за превръщането на концептите „старост“ и „възраст“ в призми, през които Далчев оглежда същността на литературните процеси, нито отношенията литературна мода – харесване – остаряване, още по-малко проблема за знаковото според твореца отсъствие на зрялата възраст в българската литература. И още една последна, но необходима уговорка – тук няма да следваме стриктно литературно-историческата хронология на разглежданите текстове, по-скоро, успоредявайки „Фрагментите“² с отделни стихотворения на Далчев, ще се опитаме да проследим как в тях се (пре)осмисля старостта, респ. причините за остаряването, както и да изведем предпочитаните от автора образи, посредством които той визуализира и конкретизира представите си за старостта и за живота като цяло.

Наблюденията ни ще тръгнат от един лингвистичен ракурс към интересуващия ни проблем. Думата „старост“ представлява суфиксален дериват от прилагателното „стар“, което пък води началото си от праславянската дума „старъ“ (Български етимологичен речник 2010: 433, ел. публ.; Блинова 2011: 251). В някои етимологични речници тази дума се извежда от праиндоевропейския корен *ста-, който има значението на „ставам“, но и на „стоя“³. С оглед на това думата „стар“ може да означава „(е) станал“ – друг⁴, различен от преди, но и „стоящ“, вертикално, но и неподвижно⁵, на едно място, бездействено. Както се вижда, изначално думата „стар“ не обозначава биологическата възраст на човека, както е в съвременния език (Блинова 2011: 252)⁶. Напредналата възраст по-скоро е била изразявана с думата

² Върху проблема за остаряването и старостта Далчев основно разсъждава в т.нар. от Св. Игов житейско-моралистични фрагменти – вж. Игов 2000: 276.

³ Вж. Крилова – ел. публ. <https://lexicography.online/etymology/krylov/>; Фасмер 1986: <https://vasmer.slovaronline.com/> (12.09.2023); Семенцов 2017 – ел. публ. <https://pervobraz.ru/about> (15.10.2023).

⁴ Интересно е да се види, че английската дума old (стар) води началото си от праиндоевропейския корен *al-, от който са образувани старогръцката дума „алос“ – „друг, чужд“, и латинската „alius“ – „различен, друг“ – вж. Семенцов 2017 – https://pervobraz.ru/slova/article_post/starost (15.10.2023).

⁵ Тук приемаме именно това тълкуване, макар че трябва да отбележим, че има и учени, които оспорват значението „неподвижност“ – подробно за това вж. Български етимологически речник, т. 7, 2010: 433 – https://ibl.bas.bg/lib/ber_7_000-976/#page/433/mode/1up (12.09.2023).

⁶ Причините за това се търсят, първо, във факта, че в древността старите хора са предствали сравнително малка група, съществуването и проблемите на коя-

„вехт“, която обаче с течение на годините изгубва този семантичен признак, като днес се употребява не толкова за лица, колкото за предмети – в значението на употребявани продължително време неща; прекалено стари, овехтели; отдавнашни, старинни.⁷ Ако се вгледаме в текстовете на Далчев, ще забележим, че самият той рядко употребява прилагателното „вехт“, а в случаите, когато прибъгва до него, то е, за да се подчертае износването, негодността на материята (вж. например „вехти хижи“, „миризма на вехто“).⁸ Когато трябва да назове промените, ставащи с човека, Далчев предпочита да използва думите „стар“, „старост“ и/или техни производни. Ако се върнем към изведените по-горе значения на „стар“ и си разрешим да засрещнем двете етимологични линии, с оглед на Далчевите творби бихме могли да кажем така – в тях „стар“ е всеки, който е навлязъл в състояние, отличаващо се качествено от младостта и зрелостта, както и всеки, който е станал статичен.

През 1914 г. в разказа на К. Константинов „Заник“ побелелият доктор Маринкович прилага всичките си медицински познания, за да убеди своя пациент бай Димитраки, че тревогите, безсънието, задухът му се дължат на възрастта, защото всичко остарява – хората, даже и звездите („Годините, годините-е, Димитре – поклати бавно глава докторът. – Машината върви, колелата се изхабяват... остаряхме вече...“). Научните аргументи обаче не успяват да променят разбирането на бай Димитраки за старостта – за него остаряването няма отношение към броя на отминалите години, то не е физиологически процес, а емоционално-психологически: „...человек от сърцето старее, не от възрастта... А пък мене сърцето ме боли, сиреч чувства – не е старо...“. През 1956 г. в стихотворението „И сърцето най-сетне умира“ Далчев недвусмислено прокарва аналогична идея: старостта настъпва тогава, когато у човека изчезне желанието да иска и да дири и стане неподвижен – и в прекия, и в метафоричния смисъл на думата. Спирането, отказът от дирене са в основата още на стихосбирките „Прозорец“ (1926) и „Стихотворения“ (1928). В стихотворението „Дяволско“ Далчевият лирически субект ще направи признанието: „аз съм една ненужна ста-

то не са били актуален за социума проблем, и второ, в неопределеността на признака „старост“ (Блинова 2011: 252).

⁷ По-подробно вж. Речник на българския език – ел. ресурс: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/ВЕХТ/> (12.09.2023).

⁸ Това прилагателно се среща само в стихосбирката „Прозорец“.

ра мърша“⁹, метафората насочва вниманието колкото към възрастта и приближаващия край, толкова и към неподвижността на индивида, тъй като в преносната си употреба думата „мърша“ означава именно недействения, безжизнения човек.¹⁰ В поетическите текстове на Далчев работи следният механизъм: през погледа на остарелия (респ. статичния) човек и светът изглежда стар, вехт, неподвижен. Старостта на вещите (подказана от пожълтяването, покриването с прах, олющването, гниенето, разяждането от ръжда и др.) не само подчертава отминалото време, но и още повече засилва усещането на лирическият субект за празнотата на собственото му съществуване, за еднообразието и студенината, сред които го е „зазидала“ самотата. Проблемът старост – статика обаче ще остане встрани от нашето внимание, тъй като по един или друг начин той вече е засяган в критически разработки върху Далчевата поезия.¹¹

Тук ще разгледаме някои аспекти, свързани с първата от очертаните по-горе линии – остаряването като качествена промяна. В началото обърнахме внимание върху факта, че Далчев се интересува от темпоралността на остаряването, защото за него животът е (като) пътуване. В своите „Фрагменти“ Далчев защитава тезата, че всяка една от възрастите, през които човек преминава в пътуването си към старостта (детството, младостта, зрелостта¹²), има своята „старост“, като под „старост“ очевидно се разбира порастването на човека (например падането на млечните зъби на 6 години маркира старостта на детството), сдобиването му с някакъв практически или нравствен опит. Т.е. в случая Далчев превръща старостта в метафора, обозначаваща границите, които индивидът достига и прекрочва в хода на своето развитие. В контекста на казаното вече можем да си обясним и твърдението на твореца, че последният от етапите – старостта, има своите предимства пред младостта и зрелостта: тя предполага опит и мъдрост (Далчев 1984: 73). Неслучайно Далчев е категоричен, че децата стават по-умни

⁹ Цитатът е по стихосбирката от 1928 г. В текста използваме следните издания на Далчев: Далчев 1926; Далчев 1928; Далчев 1930; Далчев 1984, т. 1 – 2.

¹⁰ Тук няма да обръщаме внимание на редакциите, които Далчев прави на своите стихотворения, и на внесените корекции, защото конкретно в „Дяволско“ замената на „стара мърша“ с „жалка мърша“ (в изданието от 1984 г.) не променя цялостното внушение на творбата.

¹¹ Вж. Кунчев 2003, Стефанов 2000; Димитрова 2001; вж. също: сб. „Атанас Далчев: текст и интерпретация“, 2001; сб. „Да четем Далчев“, 2006.

¹² Превръщането на зрелостта в категория, посредством която Далчев осмисля ставането на автора и ставането на културата (в частност литературата), е разгледано подробно от Б. Курташева – вж. Курташева 2006: 69 – 75.

не в училище, а с годините, защото порастват и вече са „по-възрастни“ (Далчев 1984: 66).

За Далчев най-важното както в живота, така и в изкуството е да има развитие. Това свое виждане той онагледява посредством аналогията между човешките възрасти и растежа на дървото („Дървото се раззеленява, цъфти, завързва, наесен се отрупва с плодове... продължава да се развива, докато осъществи всички възможности, вложени в него“ – Далчев 1984: 72 – 73). Авторът е категоричен, че човек остарява, когато започне да долавя полъха на старостта, а не когато тя реално настъпи. Ето защо според него на 40 г. човек е по-стар, отколкото на 60, защото вече чувства „първия есенен полъх, който сваля листата на дърветата“ (Далчев 1984: 44). Не е трудно да видим, че във „Фрагментите“ старостта много последователно се осмисля посредством образа на есента и падащите листа от дърветата. Тази фигурализация, обърната към поетическите текстове на Далчев, ни обяснява и трайното присъствие в тях на есента и свързаните с този сезон стихии. Както отбелязва и Надежда Стоянова, есента става знак за отмиращо време (Стойнова 2015: 80). Така например благодарение на подобни образи в ранните поетически творби на Далчев, включени в сб. „Мост“ (1923), се създава представата за тоталитета на старостта. В три от стихотворенията внушенията за нея са преки – лексемата „стар“ е изведена още в техните заглавия („Старата книга“, „Старци“, „Старите моми“), а в останалите творби те са индиректни, засилени от присъствието на природните стихии: дъждът е сравнен с безпомощен старец („и коси посребрени разпуснал / – като старец с повехнали устни – / той върви и покрусен ридай“ – „Дъжд“), есенните вихри погребват полята „в гроб от жълта проклета мъгла“, превръщат света в „жертвеник“ и отвяват човека „като лист“ („Есенни вихри“), те са „часовникът“, оповестяващ „остаряването на света“ (Стойнова 2015: 80). Усещането за старост в текстовете от „Мост“ индиректно ни е подсказано и от образа на нощта (вж. стих. „Жената в черно“, „Старата книга“, „Есенни вихри“, „Старци“, „Проказан“). Не е трудно да се направи и аналогия с глава 12 на Еклесиаста, в която старостта е представена посредством образите на мрака (потъмняващите слънце, звезди и месечина; черните облаци) и на есента (дъжда и покритото с черни облаци небе след него). В библейския текст старостта е видяна не само като време на тъмнина, но и като труден период – „тежки дни“, изпълнени с мъка. Тежестта на самотата, на която е обречена старостта, се внушава недвусмислено от образите на обезлюдяващата се, замлъкващата, изпразващата се къща (стихове 3 – 4) и на затварящите се

врати. Повече от очевидно е, че точно тези два образа са важна част от образно-смысловия фундамент, от който израства още първата стихосбирка на Далчев. Ако погледнем включените в нея стихотворения, ще открием и още един образ, свързан с коментирани дотук, подсказващ старостта – този на сухите клони. Този образ ни кара да си припомним, че праиндоевропейските корени *ger- и *sen-, от които се извеждат думите за старост в неславянските езици, означават едновременно и биологическата възраст на човека, и изсъхването на дърво или трева.¹³ Ще забележим, че често в текстовете от стихосбирката „Прозорец“ се използва прилагателното „сух“ (самостоятелно или като част от сравнение, в което допълва образа на клоните) при характеризиранието на човека: „съсхрени лица“ („Хижи“), „сухите и тънки пръсти“ като „сухи клони“ („Старите моми“), „сухи ръце“, като „черни оголени клони“ („Болница“). „Сух“ в контекста на стихосбирката едновременно изразява както слабостта, бедността, болестта на индивида, така и неговата остарялост. В този смисъл дори когато директно в стихотворенията не се споменават думите „стар“ или „старост“, техните значения се отключват чрез прилагателното „сух“. Същото внушение се постига и посредством употребата на глагола „вехна“, подсказващ остаряването не само на човешката плът, но и на материята (вж. например „вехне къщата“). Още по-натрапчиво идеята за остаряването се прокарва чрез метафората за вехнешото есенно слънце, в която сякаш се засрещат всички коментирани дотук значения. В стихотворението „Камък“, с което завършва стихосбирката „Прозорец“, лирическият говорител дори директно ще направи обобщението: „остаряват хора и дървета“, което отново ни припомня и изведената по-горе аналогия на човешките възрасти с дървото.

В поетическите текстове от сб. „Мост“ младостта и старостта са показани като напълно противоположни по своята същност възрасти. Младостта е представена като страст, смях, радост, празничност, неспирна енергия, движение навън – из града, безгрижие, безкрайна пролет, светлина, черни къдри, емоционална връзка с другите („Старци“). Тази представа Далчев доразвива и в първата си стихосбирка, като в стихотворението „Младост“ добавя и нови характеристики към вече изброените: младостта е фантазия, въображение, мечтание, творчество. За разлика от нея старостта е видяна като безстрастност, скръб, безотрадность, безпомощност, залезли очи, бръчки, хлътнали страни,

¹³ Вж. по-подробно по въпроса Семенцов 2017 – ел. публ. <https://pervobraz.ru/about> (15.10.2023).

статика, затваряне вътре в стаята – зад потъмнелите прозорци, студ, есен. А в стихотворението „Дъжд“ посредством вече споменатото погоре сравнение на дъжда със старец Далчев извежда на преден план и други белези на старостта – повехнали устни, посребрени коси. В „Старци“ старост и изоставеност функционират като контекстови синоними – остарявайки, човек се оказва забравен от всички, а забравата е равна на символична смърт. Неслучайно старците са характеризирани като отдавна умрели, а предстоящата им физическа смърт – като „ненужна втора смърт“. Старците гледат света през прозореца, но самите те са скрити за погледа на другите. Години по-късно в един от своите фрагменти Далчев асоциативно ще ни накара да си припомним ключовата за стихотворението двойка: старост – забравата, разказвайки за самотно дърво, на което се натъква случайно. След градоустроитвени промени това дърво, красяло години наред една софийска улица, се озовава във вътрешен двор и става невидимо за минувачите, които не подозират за съществуването му. Във фрагмента Далчев сравнява съдбата на дървото с тази на болните от неизлечима болест, които постепенно изчезват от погледа на здравите, докато накрая биват напълно забравени от тях (Далчев 1984: 32). Ако продължим по линията на асоциациите, бихме могли да кажем, че в „Старци“ старостта е видяна и като болест, която приковава човека към стаята, изличава го от света.

В „Старите моми“ и „Хижи“ обаче Далчев подсказва възможността остаряването да се мисли и в един по-широк план – като своего рода отпадане от ритъма на живота, което невинаги се (пред)определя от физиологическата старост на човека. В този смисъл всеки, който по някаква причина се окаже в позицията на чужд на света, бива белязан и със знаците на старостта. В стихотворението „Старци“ физиологическата и психологическата старост се препокриват за лирическите герои. Те са стари както заради броя на преминалите през и край тях години, така и заради своята изолация от света, а белите коси са недвусмислен знак за възрастта им. В „Старите моми“ и „Хижи“ вниманието е насочено към друг тип отчужденост от света – в първото стихотворение оксиморонът от заглавието подсказва не толкова реалната възраст на жените, а неосъществеността на насочените към тях общностни очаквания, в „Хижи“ пък е подсказана драмата на социалните аутсайдери. Когато конципира първата си стихосбирка „Прозорец“, Далчев не включва „Старци“, но пък пренася в нея „Старите моми“ и „Хижи“, с което ясно подсказва, че старостта за него е важна не толкова с нейните физиологически характеристики, колкото в символно-

метафоричните си измерения. Невидимият за другите, забравеният от тях е стар, никому непотребен. Т.е. към даденото в началото определение за старостта в Далчевите текстове можем да прибавим и това, че тя обозначава отдалечеността на индивида от света.

Във „Фрагментите“ си Далчев вече задава една друга посока на мислене, търсейки не раздалечаването, а сближаването на младостта и старостта. Посредством метафоричните сравнения на живота със сезоните и растежа на дървото творецът осмисля младостта като естествена и логична прелюдия към старостта. Както отбелязва във фрагмент № 252, листата на дърветата не пожълтяват от есента, а от огъня и страстите на лятото (Далчев 1984: 79). В гледната точка на Далчев да се живее, означава да се остарява. До голяма степен неговите виждания се препокриват с тези на Монтен, автор, многократно споменаван и цитиран във „Фрагментите“. Според френския философ подготовката за старостта трае през целия живот, тя не е рязък скок. Неслучайно в „Опитите“ си той говори за живеенето като процес на свикване на човека с промените, които стават с тялото и душата му (Монтен 1979: 152). За Далчев детството и младостта са важни възрасти, защото тогава индивидът често живее извън утвърдените от традицията стандарти, социални роли, правила. Това, което Далчев нарича „избутване“ към старостта, започва още през тези първи два етапа от живота – колкото повече задължения ни се вменяват (вкъщи, в училище, на работното място), толкова по-бързо п(р)опадаме в капана на делничната рутина, респ. стареем. В контекста на казаното повече от логично започва да изглежда и Далчевото твърдение, че детството и младостта са не подготовка за живота, а самият живот. Така можем да си обясним и направената в един от фрагментите фигурализация на живота с клечка кибрит, подчертаваща неговата мимолетност, както и невъзможността ни да задържим по-дълго безгрижието, веселието, самоувереността, нехайството към възрасти и авторитети, т.е. всичко онова, което е присъщо единствено на младостта. Вероятно това разбиране за живеенето (и остаряването) предопределя и негативното отношение на твореца към спомените – те ни напомнят за изгубеното, но не ни го дават повторно (Далчев 1984: 105). Ето защо Далчев признава във „Фрагментите“, че не обича да се връща на места, на които някога е бил, защото това му напомня „отиване на гробища“ (Далчев 1984: 105).

Разсъждавайки върху възрастите, Далчев си дава сметка, че в детството човек вижда и интуитивно научава много неща, но прозира техния истински смисъл едва когато стане възрастен. И тук няма как да не видим парадокса, който е в основата и на цялата Далчева поезия –

бидейки „опитна“ и „мъдра“, старостта вече е изгубила спонтанността и непринудеността на началото, защото, както отбелязва творецът, намеси ли се съзнанието, изчезва естествеността (Далчев 1984: 121). В „Нищият духом“ естествеността е приравнена с представата на лирическият субект за истински живот, който обаче той наблюдава само отстрани. Посивяващата му коса е следствие не от преживяното (или от т.нар. от Далчев страсти на лятото), а от неизживяното. Човекът е затрупал – погребал младостта си сред праха на прочетените книги, а в старостта си се е превърнал в тъжен архивар на непотребни (неприложени) знания. Остарявайки, индивидът все повече осъзнава, че – ако си разрешим да пренапишем казаното от Борхес, не раят, а адът е библиотека.¹⁴ Ето защо лирическият субект често изразява съмнението в собственото си съществуване.¹⁵ Вероятно затова, години по-късно, самокоригирайки твърдението си за предимствата, с които се отличава старостта, във фрагмента „Мъдростта на старите“ авторът вече ще характеризира старческата мъдрост като „констатирано безсилие“ (Далчев 1984: 145). Както в „Мост“, така и в „Прозорец“ старостта се свързва и с неведнъж коментиранията представа, последователно разгръщаща се в Далчевите творби, за живота (като) книга. В стихотворението „Старата книга“ (от „Мост“) старостта се символизира от „последната жълта страница“ на старата „отколешна книга“. Важна роля в случая играе тавтологията стара – отколешна¹⁶, която, от една страна, функционира като възрастов определител, но от друга,

¹⁴ Когато е назначен за библиотекар, слепият Борхес, давайки си сметка за „странната ирония на събитията“, пише: „Аз винаги си бях представял Рая във вид на библиотека. Други хора си мислят за градина, трети могат да си представят дворец. Там бях аз. Аз бях, по някакъв начин, средоточието на деветстотинте хиляди тома на различни езици“ – Борхес 1994: 311. Същата метафора – рая библиотека, Борхес използва и в своето интервю с Фернандо Сорентино, за да визуализира представите си за рай, в него той споменава и стихотворението си „Поема за дарбите“, в което е направил аналогично признание: „Аз, който си представях Рая / във вид на библиотека...“ – вж. Сорентино 2011: 51.

¹⁵ Аналогични идеи споделя и Борхес. В своите интервюта Борхес неведнъж посочва, че си спомня повече това, което е прочел, отколкото това, което е преживял. Както признава, „...ако се замисля за собствения си живот, имам склонност да го забравям“, „Всъщност не съм сигурен, че съществувам. Аз съм всички писатели, които съм чел, всички хора, които съм срещнал, всички жени, които съм обичал, и всички градове, които съм посетил“ – вж. Сорентино 2011: 116.

¹⁶ Отколешен означава отдавнашен, предишен, далечен, минал, стар, остарял, преминал, отдавна минал, ланшен, овехтял – вж. Речник на българския език, <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/отколешен/> (12.09.2023).

подчертава отдръпването, отдалечеността на остаряващия човек от заобикалящата го действителност.

Във „Фрагментите“ ясно е открит и най-големият негатив на остаряването – то е представено като постепенно чезнене на тялото и душата, като постоянна загуба: човекът губи зъбите, косите, блясъка на очите, силите и богатствата на душата си, губи способности, привързаности, чувства, желания (Далчев 1984: 145). И така, ако в младостта са концентрирани силата, красотата, героизмът, радостта, надеждата, любовта, т.е. там е самият живот (Далчев 1984: 45), то с остаряването си отива всичко. Осъзнаването на подобен факт кара Далчев да характеризира старостта като „страшно и отвратително явление в човешкото съществуване“ (Далчев 1984: 44) и дори иронично да я назове безобразна възраст, придаваща без-образен вид на индивида (космите падат от главата и никнат в ушите). И колкото повече се доближава до старостта, толкова повече човек се нуждае от младите хора, за да може чрез тях да усети полъха на живота и да надникне в бъдещето (Далчев 1984: 26).

На много места във „Фрагментите“ Далчев прокарва и идеята за живота като непрекъснато повторение – остарявайки, дори без да осъзнават това, децата поразително започват да приличат на своите родители, усвояват навиците им. Самият Далчев признава, че в редица моменти повтаря баща си като поведение и начин на мислене.

Повторението, за което говори творецът, произтича и от вече неколккратно споменатото Далчево разбиране за живота като пътуване, което не просто има начало и край, но крайт припомня началото – „...това, което е било в началото, се повтаря отново пред тебе и ти разбираш, че е дошъл крайт“ (Далчев 1984: 88). Във фрагмент № 284 началото на нашия живот е оприличено с пристигане в непознат град, а крайт му – със заминаване, с напускане на този град. Старостта е оня период в живота, в който човек се подготвя за заминаването, защото е осъзнал своята крайност – „тук свършва всичко“ (Далчев 1984: 45). Хоризонтът на смъртта заостря отново вниманието върху разликите между остарелия и младия човек – първият вече притежава знанието за пътя (и пътуването), който вторият тепърва предстои да извърви. Навлизайки в тази последна възраст, индивидът превръща смъртта от теоретична постановка в лично събитие, което напрегнато очаква.

Както вече отбелязахме, не само във „Фрагментите“, но и в поетическите си текстове Далчев прокарва идеи, близки до тези на Мон-

тен.¹⁷ В своите „Опити“ Монтен многократно защитава тезата, че смъртта не произтича от възрастта, т.е. старост и смърт не е задължително да бъдат вдвойнени. Според него да се умре на старини, е привилегия, която, за жалост, малцина получават (Монтен 1979: 434). За Монтен по-жестоко и страшно от физическото умирање, т.е. от това, което той нарича скок от старостта към небитието, е умирањето на младостта у човека (или скокът от едно цъфтящо състояние към състояние на мъки и страдания – Монтен 1979: 152). Именно съзнанието за навеки погребаната младост е това, което кара лирическите герои в Далчевото стихотворение „Старци“ да се чувстват „отдавна... умрели“, а смъртта на тяхната младост е внушена посредством реторичните въпроси „де са прежните години“, „де са прежните им дни“, както и от метафората за залязващите очи („очите вече са залезли...“).

В стихотворенията от „Мост“ („Старата книга“, „Есенни вихри“) смъртта е превърната в същност на старостта, или казано с други думи, старостта неизбежно ни води към смъртта. Ще забележим, че Далчев дори използва едни и същи образи, за да внуши както навлизането в старостта, така и приближаването на смъртта – есенните вихри, вятъра, нощта.¹⁸ За лирическият субект смъртта е гост, чието (нежелано) идване поражда тревога и ужас (това е подсказано от действията на аза – напрегнато се ослушва, струва му се, че сякаш чува глас отвън, който го зове, смутен е, „разтреперан и ням“ от стъпките на прага). Представата за смъртта (като) гост откриваме и в „Старите моми“ посредством образа на последния жених. Впоследствие Далчев я доразвива и в част от текстовете от „Прозорец“ (вж. „Вратите“, „Зимният студ“, „Убийство“). В „Мост“, както и в някои творби от „Прозорец“ (вж. например „Път“, „Коли“), доминира страхът от смъртта. Като цяло обаче в „Прозорец“ и в „Стихотворения“ причините за човешкия страх започват да се преформулират – страх поражда не самото умирање, а мисълта, че смъртта може да настъпи, преди на практика човек да е живял – идея, също до голяма степен аналогична с разбирането на Монтен, че стойността на живота произтича не от неговата продължителност, а от начина, по който е използван. Във „Фрагментите“ вече този страх е изцяло преодолян, смъртта не плаши човека, защото в оптиката на остарелия, но и умъдрения човек

¹⁷ В наблюденията си върху „Фрагментите“ на Далчев Св. Игов обръща внимание, че редица от „психологическите размисли на Далчев“ напомнят за „резигнираната мъдрост на Монтен“ – Игов 2000: 275.

¹⁸ Подробно за функционирането на този образ в поетическите текстове на 20-те години на ХХ век вж. Стоянова 2015: 79 – 85.

тя се схваща като възможност за среща с отдавна изгубените любими същества.¹⁹

По думите на Монтен, пребивавайки в живота, ние всъщност пребиваваме в смъртта, защото всички дни ни водят към нея (Монтен 1979: 160). Това кара философа да направи и обобщението, че живеейки, ние умираме (Монтен 1979: 155). Години преди това до същата идея достига и папа Инокентий III: „Ние умираме, докато живеем, и едва когато спрем да умираме, спираме да живеем“.²⁰ По свой начин двамата всъщност говорят за вплетеността на живота и смъртта. Тази вплетеност по-късно ще използва и Фуко (добавяйки към живота и смъртта и болестта), за да обясни раждането на клиниката и да покаже как чрез смъртта се разкрива истината за живота.²¹ Аналогична на Монтеновата позиция застъпва и Далчев в своите фрагменти – не старостта е причината да се примирим със смъртта, а по-скоро приемането на факта, че смъртта е нещо вътрешно за живота, но и нещо, което е по-силно от него, което във всеки момент го гради и разгражда. Неслучайно и в поетическите си текстове (главно от 30-те години) Далчев прокарва същата идея, представявайки живеенето като непрекъснато чезнене, като постоянно умирање (вж. например стихотворението „Вечер“ от стихосбирката „Париж“).

В заключение можем да кажем, че вероятно без да си дава сметка, Далчев сбъдва голямото си желание да състави антология на старостта (вж. фрагмент № 127). Цялото му творчество представлява своеобразна антология от разкази за остаряването и понасянето на старостта, от различни нейни образни конкретизации (есен, природна стихия, нощ, празна къща, сухи клони, болест, невидимост, последна жълта страница от стара книга, мъдрост...), подсказващи, че през годините Далчев активно преосмисля едни или други свои представи за тази възраст. Така например, ако младият Далчев възприема старостта като „постепенна и тъжна алиенация“ (Цанева 1984: 26), то в зрелостта си той открива и друго нейно измерение – като битие за другите. В стихотворението „Дъжд“ дъждът функционира като символно-метафоричен образ на старостта, това се препотвърждава и от внушенията на останалите текстове в „Мост“ (особено „Старци“) – подобно на остарелия човек дъждът е „от всички отвърнат“, самотен, покру-

¹⁹ Подобна идея напомня за разбирането на Йовковите герои за смъртта като пътуване и среща с мъртвите близки (вж. „Песента на колелетата“, „При своите си“ и др. под.), като своеобразно завръщане у дома (особено в „Земляци“).

²⁰ Цитираме тази мисъл по Козелек – Козелек 2002: 127.

²¹ Подробно за това вж. Ичевска 2019: 18 – 26.

сен, обречен на скръб и неволи. Посредством природната стихия се прокарва идеята за невъзможността на стареещия индивид да се впише в заобикалящия го свят, а осъзнаването на този факт ражда едновременно молитви и проклетия. В „Дъждобранът“ (1960) вече виждаме действената старост. Но дейтелността на стария човек е с променена посока – не „към него самия“, а „в името на“: остарелият човек открива магическата си сила да променя света, той е избрал да бъде пазачът не просто на хубавото време, но и на радостта и безгрижието на детството и младостта. А може би това е истинската мъдрост, която се постига с остаряването – човек просто да живее с чувство на вътрешен покой.²²

Размишлявайки върху проблемите за преминаването на живота и през живота, Далчев многократно преформулира и предимствата, и недостатъците на старческата възраст. Идеята, която в крайна сметка творецът утвърждава както във „Фрагментите“, така и в поетическите си текстове, е за вращаването не само на живота и смъртта, но и на младостта и старостта в една обща канава, благодарение на която ясно могат да бъдат видени същностни страни от измеренията на човешкото, както и смисълът да се живее – въпреки мисълта за нашата крайност и крайностите, до които достигаме в желанието си да я надмогнем.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанас... 2001:** *Атанас Далчев: Текст и интерпретация*. Редактор: Любен Бумбалов. [Atanas Dalchev: Tekst i interpretatsiya.] София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2001.
- Блинова 2011:** Блинова, И. С. Концепт „старост“ в руской и немецкой лингвокултурах. [Blinova, I. S. Kontsept „starost“ v russkoj i nemetskoj lingvokul'turah.] // *Антология концептов*. Т. 8. Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Волгоград: Парадигма, 2011, 247 – 264.
- Борхес 1994:** Борхес, Х. Л. *История на вечността. Есета и разкази*. [Borhes, H. L. Istoriya na vechnostta. Eseta i razkazi.] София: Парадокс, 1994.
- Български 2010:** *Български етимологичен речник*. Т. 7. Отг. ред. Мария Рачева, Тодор Ат. Тодоров. [Balgarski etimologichen rechnik.] София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2010,

²² За битието на мъдрия старец вж. по-подробно Лишаев 2018: 23 – 24.

- електронно издание: <https://ibl.bas.bg/lib/ber_7_000-976/#page/433/mode/1up> (13.10.2023).
- Да четем... 2006:** *Да четем Далчев. Сборник от научна конференция по случай 100 години от рождението на Атанас Далчев.* Съст.: доц. Михаил Неделчев, ст. ас. Биляна Курташева, ст. ас. Йордан Ефтимов. [Da chetem Dalchev. Sbornik ot nauchna konferentsiya po sluchay 100 godini ot rozhdenieto na Atanas Dalchev.] София: Издателство на Нов български университет, 2006.
- Далчев 1926:** Далчев, Ат. *Прозорец.* [Dalchev, At. Prozorets.] София: Литературен кръг „Стрелец“, 1926.
- Далчев 1928:** Далчев, Ат. *Стихотворения. Книга втора.* [Dalchev, At. Stihotvoreniya. Kniga vtora.] София: Книгоиздателство Т. Ф. Чипев, 1928.
- Далчев 1930:** Далчев, Ат. *Париж.* [Dalchev, At. Parizh.] София: Печатница „Гладстон“, 1930.
- Далчев 1984:** Далчев, Ат. *Съчинения. Т. 1 – 2.* [Dalchev, At. Sachineniya. T. 1 – 2.] София: Български писател, 1984.
- Димитрова 2001:** Димитрова, Е. *Изгубената история.* [Dimitrova, E. Izgubenata istoriya.] София: Издателство „Боян Пенев“, 2001, 307 – 315.
- Игов 2000:** Игов, Св. *Фрагментите на Атанас Далчев.* [Igov, Sv. Fragmentite na Atanas Dalchev.] // *Българската литература XX век. От Алеко Константинов до Атанас Далчев.* София: ИК „Бендида“, 2000, 270 – 282.
- Ичевска 2019:** Ичевска, Т. *Медицината в българската литература.* [Ichevska, T. Meditsinata v balgarskata literatura.] София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019.
- Козелек 2002:** Козелек, Р. *Пластовете на времето.* [Kozelek, R. Plastovete na vremeto.] София: Дом на науките за човека и обществото, 2002.
- Крылова:** Крылова, Г. А. *Этимологический онлайн-словарь русского языка.* [Krylova, G. A. Etimologicheskij onlayn-slovar' ruskogo yazika.] <<https://lexicography.online/etymology/krylov/>> (6.10.2023).
- Курташева 2006:** Курташева, Б. Далчев: политики на зрелостта. [Kurtasheva, B. Dalchev: politiki na zrelostta.] // *Да четем Далчев. Сборник от научна конференция по случай 100 години от рождението на Атанас Далчев.* Съст.: доц. Михаил Неделчев, ст. ас. Биляна Курташева, ст. ас. Йордан Ефтимов. София: Издателство на Нов български университет, 2006, 69 – 75.

- Кунчев 2003:** Кунчев, Б. *Човешката участ.* [Kunchev, B. Choveshkata uchast.] София: Орбел, 2003.
- Лишаев 2018:** Лишаев, С. А. К феноменологии старости. [Lishaev, S. A. K fenomenologii starosti.] // *Диагностика современности: глобальные вызовы – индивидуальные ответы: сборник материалов Всероссийской научной конференции с международным участием.* Отв. ред. Ю. А. Разинов. Самара: Самарская гуманитарная академия, 2018, 96 – 105.
- Монтен 1979:** Монтен, М. *Опити. Книга първа.* [Monten, M. Oriti. Kniga parva.] София: Наука и изкуство, 1979.
- Речник:** *Речник на българския език.* [Rechnik na balgarskiya ezik.] София: БАН, <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/BEХТ/>>, <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/отколешен/>> (30.08.2023).
- Семенцов:** Семенцов, В. *Интернет-словарь „Глаголь“* [Sementsov, V. Internet-slovar' „Glagol“.] <<https://pervobraz.ru/about>> (15.10.2023).
- Сорентино 2011:** Сорентино, Ф. *Седем разговора с Хорхе Луис Борхес.* [Sorentino, F. Sedem razgovora s Horhe Luis Borhes.] София: Enthusiast, 2011.
- Стефанов 2000:** Стефанов, В. *Участта Вавилон.* [Stefanov, V. Uchastta Vavilon.] София: ИК „Анубис“, 2000.
- Стойнова 2015:** Стойнова, Н. *Възходът на слънчогледите. Българската литература от 20-те и 30-те години на XX век: опити с времето.* [Stoyanova, N. Vazhodat na slanchogledite. Balgarskata literatura ot 20-te i 30-te godini na XX vek: opiti s vremeto.] София: Унив. изд. „Свети Климент Охридски“, 2015.
- Фасмер 1986:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка.* [Fasmer, M. Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka.] 1986: <<https://vasmer.slovaronline.com/>> (12.09.2023).
- Цанева 1984:** Цанева, М. Атанас Далчев. [Tsaneva, M. Atanas Dalchev.] // В: *Атанас Далчев. Том Първи. Поезия.* София: БП, 1984, 5 – 28.

нашите наблюдения те неизбежно ще се пресичат. Налага се да направим и уточнението, че в рамките на този текст няма да разглеждаме нито въпроса за превръщането на концептите „старост“ и „възраст“ в призми, през които Далчев оглежда същността на литературните процеси, нито отношенията литературна мода – харесване – остаряване, още по-малко проблема за знаковото според твореца отсъствие на зрялата възраст в българската литература. И още една последна, но необходима уговорка – тук няма да следваме стриктно литературно-историческата хронология на разглежданите текстове, по-скоро, успоредявайки „Фрагментите“² с отделни стихотворения на Далчев, ще се опитаме да проследим как в тях се (пре)осмисля старостта, респ. причините за остаряването, както и да изведем предпочитаните от автора образи, посредством които той визуализира и конкретизира представите си за старостта и за живота като цяло.

Наблюденията ни ще тръгнат от един лингвистичен ракурс към интересуващия ни проблем. Думата „старост“ представлява суфиксален дериват от прилагателното „стар“, което пък води началото си от праславянската дума „старъ“ (Български етимологичен речник 2010: 433, ел. публ.; Блинова 2011: 251). В някои етимологични речници тази дума се извежда от праиндоевропейския корен *ста-, който има значението на „ставам“, но и на „стоя“³. С оглед на това думата „стар“ може да означава „(е) станал“ – друг⁴, различен от преди, но и „стоящ“, вертикално, но и неподвижно⁵, на едно място, бездействено. Както се вижда, изначално думата „стар“ не обозначава биологическата възраст на човека, както е в съвременния език (Блинова 2011: 252)⁶. Напредналата възраст по-скоро е била изразявана с думата

² Върху проблема за остаряването и старостта Далчев основно разсъждава в т.нар. от Св. Игов житейско-моралистични фрагменти – вж. Игов 2000: 276.

³ Вж. Крилова – ел. публ. <https://lexicography.online/etymology/krylov/>; Фасмер 1986: <https://vasmer.slovaronline.com/> (12.09.2023); Семенцов 2017 – ел. публ. <https://pervobraz.ru/about> (15.10.2023).

⁴ Интересно е да се види, че английската дума old (стар) води началото си от праиндоевропейския корен *al-, от който са образувани старогръцката дума „алос“ – „друг, чужд“, и латинската „alius“ – „различен, друг“ – вж. Семенцов 2017 – https://pervobraz.ru/slova/article_post/starost (15.10.2023).

⁵ Тук приемаме именно това тълкуване, макар че трябва да отбележим, че има и учени, които оспорват значението „неподвижност“ – подробно за това вж. Български етимологически речник, т. 7, 2010: 433 – https://ibl.bas.bg/lib/ber_7_000-976/#page/433/mode/1up (12.09.2023).

⁶ Причините за това се търсят, първо, във факта, че в древността старите хора са предствали сравнително малка група, съществуването и проблемите на коя-

„вехт“, която обаче с течение на годините изгубва този семантичен признак, като днес се употребява не толкова за лица, колкото за предмети – в значението на употребявани продължително време неща; прекалено стари, овехтели; отдавнашни, старинни.⁷ Ако се вгледаме в текстовете на Далчев, ще забележим, че самият той рядко употребява прилагателното „вехт“, а в случаите, когато прибъгва до него, то е, за да се подчертае износването, негодността на материята (вж. например „вехти хижи“, „миризма на вехто“).⁸ Когато трябва да назове промените, ставащи с човека, Далчев предпочита да използва думите „стар“, „старост“ и/или техни производни. Ако се върнем към изведените по-горе значения на „стар“ и си разрешим да засрещнем двете етимологични линии, с оглед на Далчевите творби бихме могли да кажем така – в тях „стар“ е всеки, който е навлязъл в състояние, отличаващо се качествено от младостта и зрелостта, както и всеки, който е станал статичен.

През 1914 г. в разказа на К. Константинов „Заник“ побелелият доктор Маринкович прилага всичките си медицински познания, за да убеди своя пациент бай Димитраки, че тревогите, безсънието, задухът му се дължат на възрастта, защото всичко остарява – хората, даже и звездите („Годините, годините-е, Димитре – поклати бавно глава докторът. – Машината върви, колелата се изхабяват... остаряхме вече...“). Научните аргументи обаче не успяват да променят разбирането на бай Димитраки за старостта – за него остаряването няма отношение към броя на отминалите години, то не е физиологически процес, а емоционално-психологически: „...человек от сърцето старее, не от възрастта... А пък мене сърцето ме боли, сиреч чувства – не е старо...“. През 1956 г. в стихотворението „И сърцето най-сетне умира“ Далчев недвусмислено прокарва аналогична идея: старостта настъпва тогава, когато у човека изчезне желанието да иска и да дири и стане неподвижен – и в прекия, и в метафоричния смисъл на думата. Спирането, отказът от дирене са в основата още на стихосбирките „Прозорец“ (1926) и „Стихотворения“ (1928). В стихотворението „Дяволско“ Далчевият лирически субект ще направи признанието: „аз съм една ненужна ста-

то не са били актуален за социума проблем, и второ, в неопределеността на признака „старост“ (Блинова 2011: 252).

⁷ По-подробно вж. Речник на българския език – ел. ресурс: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/ВЕХТ/> (12.09.2023).

⁸ Това прилагателно се среща само в стихосбирката „Прозорец“.

ра мърша“⁹, метафората насочва вниманието колкото към възрастта и приближаващия край, толкова и към неподвижността на индивида, тъй като в преносната си употреба думата „мърша“ означава именно недействения, безжизнения човек.¹⁰ В поетическите текстове на Далчев работи следният механизъм: през погледа на остарелия (респ. статичния) човек и светът изглежда стар, вехт, неподвижен. Старостта на вещите (подказана от пожълтяването, покриването с прах, олющването, гниенето, разяждането от ръжда и др.) не само подчертава отминалото време, но и още повече засилва усещането на лирическият субект за празнотата на собственото му съществуване, за еднообразието и студенината, сред които го е „зазидала“ самотата. Проблемът старост – статика обаче ще остане встрани от нашето внимание, тъй като по един или друг начин той вече е засяган в критически разработки върху Далчевата поезия.¹¹

Тук ще разгледаме някои аспекти, свързани с първата от очертаните по-горе линии – остаряването като качествена промяна. В началото обърнахме внимание върху факта, че Далчев се интересува от темпоралността на остаряването, защото за него животът е (като) пътуване. В своите „Фрагменти“ Далчев защитава тезата, че всяка една от възрастите, през които човек преминава в пътуването си към старостта (детството, младостта, зрелостта¹²), има своята „старост“, като под „старост“ очевидно се разбира порастването на човека (например падането на млечните зъби на 6 години маркира старостта на детството), сдобиването му с някакъв практически или нравствен опит. Т.е. в случая Далчев превръща старостта в метафора, обозначаваща границите, които индивидът достига и прекрачва в хода на своето развитие. В контекста на казаното вече можем да си обясним и твърдението на твореца, че последният от етапите – старостта, има своите предимства пред младостта и зрелостта: тя предполага опит и мъдрост (Далчев 1984: 73). Неслучайно Далчев е категоричен, че децата стават по-умни

⁹ Цитатът е по стихосбирката от 1928 г. В текста използваме следните издания на Далчев: Далчев 1926; Далчев 1928; Далчев 1930; Далчев 1984, т. 1 – 2.

¹⁰ Тук няма да обръщаме внимание на редакциите, които Далчев прави на своите стихотворения, и на внесените корекции, защото конкретно в „Дяволско“ замената на „стара мърша“ с „жалка мърша“ (в изданието от 1984 г.) не променя цялостното внушение на творбата.

¹¹ Вж. Кунчев 2003, Стефанов 2000; Димитрова 2001; вж. също: сб. „Атанас Далчев: текст и интерпретация“, 2001; сб. „Да четем Далчев“, 2006.

¹² Превръщането на зрелостта в категория, посредством която Далчев осмисля ставането на автора и ставането на културата (в частност литературата), е разгледано подробно от Б. Курташева – вж. Курташева 2006: 69 – 75.

не в училище, а с годините, защото порастват и вече са „по-възрастни“ (Далчев 1984: 66).

За Далчев най-важното както в живота, така и в изкуството е да има развитие. Това свое виждане той онагледява посредством аналогията между човешките възрасти и растежа на дървото („Дървото се раззеленява, цъфти, завързва, наесен се отрупва с плодове... продължава да се развива, докато осъществи всички възможности, вложени в него“ – Далчев 1984: 72 – 73). Авторът е категоричен, че човек остарява, когато започне да долавя полъха на старостта, а не когато тя реално настъпи. Ето защо според него на 40 г. човек е по-стар, отколкото на 60, защото вече чувства „първия есенен полъх, който сваля листата на дърветата“ (Далчев 1984: 44). Не е трудно да видим, че във „Фрагментите“ старостта много последователно се осмисля посредством образа на есента и падащите листа от дърветата. Тази фигурализация, обърната към поетическите текстове на Далчев, ни обяснява и трайното присъствие в тях на есента и свързаните с този сезон стихии. Както отбелязва и Надежда Стоянова, есента става знак за отмиращо време (Стоянова 2015: 80). Така например благодарение на подобни образи в ранните поетически творби на Далчев, включени в сб. „Мост“ (1923), се създава представата за тоталитета на старостта. В три от стихотворенията внушенията за нея са преки – лексемата „стар“ е изведена още в техните заглавия („Старата книга“, „Старци“, „Старите моми“), а в останалите творби те са индиректни, засилени от присъствието на природните стихии: дъждът е сравнен с безпомощен старец („и коси посребрени разпуснал / – като старец с повехнали устни – / той върви и покрусен ридай“ – „Дъжд“), есенните вихри погребват полята „в гроб от жълта проклета мъгла“, превръщат света в „жертвеник“ и отвяват човека „като лист“ („Есенни вихри“), те са „часовникът“, оповестяващ „остаряването на света“ (Стоянова 2015: 80). Усещането за старост в текстовете от „Мост“ индиректно ни е подсказано и от образа на нощта (вж. стих. „Жената в черно“, „Старата книга“, „Есенни вихри“, „Старци“, „Проказан“). Не е трудно да се направи и аналогия с глава 12 на Еклесиаста, в която старостта е представена посредством образите на мрака (потъмняващите слънце, звезди и месечина; черните облаци) и на есента (дъжда и покритото с черни облаци небе след него). В библейския текст старостта е видяна не само като време на тъмнина, но и като труден период – „тежки дни“, изпълнени с мъка. Тежестта на самотата, на която е обречена старостта, се внушава недвусмислено от образите на обезлюдяващата се, замлъкващата, изпразващата се къща (стихове 3 – 4) и на затварящите се

врати. Повече от очевидно е, че точно тези два образа са важна част от образно-смысловия фундамент, от който израства още първата стихосбирка на Далчев. Ако погледнем включените в нея стихотворения, ще открием и още един образ, свързан с коментирани дотук, подсказващ старостта – този на сухите клони. Този образ ни кара да си припомним, че праиндоевропейските корени *ger- и *sen-, от които се извеждат думите за старост в неславянските езици, означават едновременно и биологическата възраст на човека, и изсъхването на дърво или трева.¹³ Ще забележим, че често в текстовете от стихосбирката „Прозорец“ се използва прилагателното „сух“ (самостоятелно или като част от сравнение, в което допълва образа на клоните) при характеризирането на човека: „съсухрени лица“ („Хижи“), „сухите и тънки пръсти“ като „сухи клони“ („Старите моми“), „сухи ръце“, като „черни оголени клони“ („Болница“). „Сух“ в контекста на стихосбирката едновременно изразява както слабостта, бедността, болестта на индивида, така и неговата остарялост. В този смисъл дори когато директно в стихотворенията не се споменават думите „стар“ или „старост“, техните значения се отключват чрез прилагателното „сух“. Същото внушение се постига и посредством употребата на глагола „вехна“, подсказващ остаряването не само на човешката плът, но и на материята (вж. например „вехне къщата“). Още по-натрапчиво идеята за остаряването се прокарва чрез метафората за вехнешото есенно слънце, в която сякаш се засрещат всички коментирани дотук значения. В стихотворението „Камък“, с което завършва стихосбирката „Прозорец“, лирическият говорител дори директно ще направи обобщението: „остаряват хора и дървета“, което отново ни припомня и изведената по-горе аналогия на човешките възрасти с дървото.

В поетическите текстове от сб. „Мост“ младостта и старостта са показани като напълно противоположни по своята същност възрасти. Младостта е представена като страст, смях, радост, празничност, неспирна енергия, движение навън – из града, безгрижие, безкрайна пролет, светлина, черни къдри, емоционална връзка с другите („Старци“). Тази представа Далчев доразвива и в първата си стихосбирка, като в стихотворението „Младост“ добавя и нови характеристики към вече изброените: младостта е фантазия, въображение, мечтание, творчество. За разлика от нея старостта е видяна като безстрастност, скръб, безотрадность, безпомощност, залезли очи, бръчки, хлътнали страни,

¹³ Вж. по-подробно по въпроса Семенцов 2017 – ел. публ. <https://pervobraz.ru/about> (15.10.2023).

статика, затваряне вътре в стаята – зад потъмнелите прозорци, студ, есен. А в стихотворението „Дъжд“ посредством вече споменатото погоре сравнение на дъжда със старец Далчев извежда на преден план и други белези на старостта – повехнали устни, посребрени коси. В „Старци“ старост и изоставеност функционират като контекстови синоними – остарявайки, човек се оказва забравен от всички, а забравата е равна на символична смърт. Неслучайно старците са характеризирани като отдавна умрели, а предстоящата им физическа смърт – като „ненужна втора смърт“. Старците гледат света през прозореца, но самите те са скрити за погледа на другите. Години по-късно в един от своите фрагменти Далчев асоциативно ще ни накара да си припомним ключовата за стихотворението двойка: старост – забравата, разказвайки за самотно дърво, на което се натъква случайно. След градоустроитвени промени това дърво, красяло години наред една софийска улица, се озовава във вътрешен двор и става невидимо за минувачите, които не подозират за съществуването му. Във фрагмента Далчев сравнява съдбата на дървото с тази на болните от неизлечима болест, които постепенно изчезват от погледа на здравите, докато накрая биват напълно забравени от тях (Далчев 1984: 32). Ако продължим по линията на асоциациите, бихме могли да кажем, че в „Старци“ старостта е видяна и като болест, която приковава човека към стаята, изличава го от света.

В „Старите моми“ и „Хижи“ обаче Далчев подсказва възможността остаряването да се мисли и в един по-широк план – като своего рода отпадане от ритъма на живота, което невинаги се (пред)определя от физиологическата старост на човека. В този смисъл всеки, който по някаква причина се окаже в позицията на чужд на света, бива белязан и със знаците на старостта. В стихотворението „Старци“ физиологическата и психологическата старост се препокриват за лирическите герои. Те са стари както заради броя на преминалите през и край тях години, така и заради своята изолация от света, а белите коси са недвусмислен знак за възрастта им. В „Старите моми“ и „Хижи“ вниманието е насочено към друг тип отчужденост от света – в първото стихотворение оксиморонът от заглавието подсказва не толкова реалната възраст на жените, а неосъществеността на насочените към тях общностни очаквания, в „Хижи“ пък е подсказана драмата на социалните аутсайдери. Когато конципира първата си стихосбирка „Прозорец“, Далчев не включва „Старци“, но пък пренася в нея „Старите моми“ и „Хижи“, с което ясно подсказва, че старостта за него е важна не толкова с нейните физиологически характеристики, колкото в символно-

метафоричните си измерения. Невидимият за другите, забравеният от тях е стар, никому непотребен. Т.е. към даденото в началото определение за старостта в Далчевите текстове можем да прибавим и това, че тя обозначава отдалечеността на индивида от света.

Във „Фрагментите“ си Далчев вече задава една друга посока на мислене, търсейки не раздалечаването, а сближаването на младостта и старостта. Посредством метафоричните сравнения на живота със сезоните и растежа на дървото творецът осмисля младостта като естествена и логична прелюдия към старостта. Както отбелязва във фрагмент № 252, листата на дърветата не пожълтяват от есента, а от огъня и страстите на лятото (Далчев 1984: 79). В гледната точка на Далчев да се живее, означава да се остарява. До голяма степен неговите виждания се препокриват с тези на Монтен, автор, многократно споменаван и цитиран във „Фрагментите“. Според френския философ подготовката за старостта трае през целия живот, тя не е рязък скок. Неслучайно в „Опитите“ си той говори за живеенето като процес на свикване на човека с промените, които стават с тялото и душата му (Монтен 1979: 152). За Далчев детството и младостта са важни възрасти, защото тогава индивидът често живее извън утвърдените от традицията стандарти, социални роли, правила. Това, което Далчев нарича „избутване“ към старостта, започва още през тези първи два етапа от живота – колкото повече задължения ни се вменяват (вкъщи, в училище, на работното място), толкова по-бързо п(р)опадаме в капана на делничната рутина, респ. стареем. В контекста на казаното повече от логично започва да изглежда и Далчевото твърдение, че детството и младостта са не подготовка за живота, а самият живот. Така можем да си обясним и направената в един от фрагментите фигурализация на живота с клечка кибрит, подчертаваща неговата мимолетност, както и невъзможността ни да задържим по-дълго безгрижието, веселието, самоувереността, нехайството към възрасти и авторитети, т.е. всичко онова, което е присъщо единствено на младостта. Вероятно това разбиране за живеенето (и остаряването) предопределя и негативното отношение на твореца към спомените – те ни напомнят за изгубеното, но не ни го дават повторно (Далчев 1984: 105). Ето защо Далчев признава във „Фрагментите“, че не обича да се връща на места, на които някога е бил, защото това му напомня „отиване на гробища“ (Далчев 1984: 105).

Разсъждавайки върху възрастите, Далчев си дава сметка, че в детството човек вижда и интуитивно научава много неща, но прозира техния истински смисъл едва когато стане възрастен. И тук няма как да не видим парадокса, който е в основата и на цялата Далчева поезия –

бидейки „опитна“ и „мъдра“, старостта вече е изгубила спонтанността и непринудеността на началото, защото, както отбелязва творецът, намеси ли се съзнанието, изчезва естествеността (Далчев 1984: 121). В „Нищият духом“ естествеността е приравнена с представата на лирическият субект за истински живот, който обаче той наблюдава само отстрани. Посивяващата му коса е следствие не от преживяното (или от т.нар. от Далчев страсти на лятото), а от неизживяното. Човекът е затрупал – погребал младостта си сред праха на прочетените книги, а в старостта си се е превърнал в тъжен архивар на непотребни (неприложени) знания. Остарявайки, индивидът все повече осъзнава, че – ако си разрешим да пренапишем казаното от Борхес, не раят, а адът е библиотека.¹⁴ Ето защо лирическият субект често изразява съмнението в собственото си съществуване.¹⁵ Вероятно затова, години по-късно, самокоригирайки твърдението си за предимствата, с които се отличава старостта, във фрагмента „Мъдростта на старите“ авторът вече ще характеризира старческата мъдрост като „констатирано безсилие“ (Далчев 1984: 145). Както в „Мост“, така и в „Прозорец“ старостта се свързва и с неведнъж коментираната представа, последователно разгръщаща се в Далчевите творби, за живота (като) книга. В стихотворението „Старата книга“ (от „Мост“) старостта се символизира от „последната жълта страница“ на старата „отколешна книга“. Важна роля в случая играе тавтологията стара – отколешна¹⁶, която, от една страна, функционира като възрастов определител, но от друга,

¹⁴ Когато е назначен за библиотекар, слепият Борхес, давайки си сметка за „странната ирония на събитията“, пише: „Аз винаги си бях представял Рая във вид на библиотека. Други хора си мислят за градина, трети могат да си представят дворец. Там бях аз. Аз бях, по някакъв начин, средоточието на деветстотинте хиляди тома на различни езици“ – Борхес 1994: 311. Същата метафора – рая библиотека, Борхес използва и в своето интервю с Фернандо Сорентино, за да визуализира представите си за рай, в него той споменава и стихотворението си „Поема за дарбите“, в което е направил аналогично признание: „Аз, който си представях Рая / във вид на библиотека...“ – вж. Сорентино 2011: 51.

¹⁵ Аналогични идеи споделя и Борхес. В своите интервюта Борхес неведнъж посочва, че си спомня повече това, което е прочел, отколкото това, което е преживял. Както признава, „...ако се замисля за собствения си живот, имам склонност да го забравям“, „Всъщност не съм сигурен, че съществувам. Аз съм всички писатели, които съм чел, всички хора, които съм срещнал, всички жени, които съм обичал, и всички градове, които съм посетил“ – вж. Сорентино 2011: 116.

¹⁶ Отколешен означава отдавнашен, предишен, далечен, минал, стар, остарял, преминал, отдавна минал, ланшен, овехтял – вж. Речник на българския език, <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/отколешен/> (12.09.2023).

подчертава отдръпването, отдалечеността на остаряващия човек от заобикалящата го действителност.

Във „Фрагментите“ ясно е открит и най-големият негатив на остаряването – то е представено като постепенно чезнене на тялото и душата, като постоянна загуба: човекът губи зъбите, косите, блясъка на очите, силите и богатствата на душата си, губи способности, привързаности, чувства, желания (Далчев 1984: 145). И така, ако в младостта са концентрирани силата, красотата, героизмът, радостта, надеждата, любовта, т.е. там е самият живот (Далчев 1984: 45), то с остаряването си отива всичко. Осъзнаването на подобен факт кара Далчев да характеризира старостта като „страшно и отвратително явление в човешкото съществуване“ (Далчев 1984: 44) и дори иронично да я назове безобразна възраст, придаваща без-образен вид на индивида (космите падат от главата и никнат в ушите). И колкото повече се доближава до старостта, толкова повече човек се нуждае от младите хора, за да може чрез тях да усети полъха на живота и да надникне в бъдещето (Далчев 1984: 26).

На много места във „Фрагментите“ Далчев прокарва и идеята за живота като непрекъснато повторение – остарявайки, дори без да осъзнават това, децата поразително започват да приличат на своите родители, усвояват навиците им. Самият Далчев признава, че в редица моменти повтаря баща си като поведение и начин на мислене.

Повторението, за което говори творецът, произтича и от вече неколккратно споменатото Далчево разбиране за живота като пътуване, което не просто има начало и край, но крайт припомня началото – „...това, което е било в началото, се повтаря отново пред тебе и ти разбираш, че е дошъл крайт“ (Далчев 1984: 88). Във фрагмент № 284 началото на нашия живот е оприличено с пристигане в непознат град, а крайт му – със заминаване, с напускане на този град. Старостта е оня период в живота, в който човек се подготвя за заминаването, защото е осъзнал своята крайност – „тук свършва всичко“ (Далчев 1984: 45). Хоризонтът на смъртта заостря отново вниманието върху разликите между остарелия и младия човек – първият вече притежава знанието за пътя (и пътуването), който вторият тепърва предстои да извърви. Навлизайки в тази последна възраст, индивидът превръща смъртта от теоретична постановка в лично събитие, което напрегнато очаква.

Както вече отбелязахме, не само във „Фрагментите“, но и в поетическите си текстове Далчев прокарва идеи, близки до тези на Мон-

тен.¹⁷ В своите „Опити“ Монтен многократно защитава тезата, че смъртта не произтича от възрастта, т.е. старост и смърт не е задължително да бъдат сдвоявани. Според него да се умре на старини, е привилегия, която, за жалост, малцина получават (Монтен 1979: 434). За Монтен по-жестоко и страшно от физическото умирање, т.е. от това, което той нарича скок от старостта към небитието, е умирањето на младостта у човека (или скокът от едно цъфтящо състояние към състояние на мъки и страдания – Монтен 1979: 152). Именно съзнанието за навеки погребаната младост е това, което кара лирическите герои в Далчевото стихотворение „Старци“ да се чувстват „отдавна... умрели“, а смъртта на тяхната младост е внушена посредством реторичните въпроси „де са прежните години“, „де са прежните им дни“, както и от метафората за залязващите очи („очите вече са залезли...“).

В стихотворенията от „Мост“ („Старата книга“, „Есенни вихри“) смъртта е превърната в същност на старостта, или казано с други думи, старостта неизбежно ни води към смъртта. Ще забележим, че Далчев дори използва едни и същи образи, за да внуши както навлизането в старостта, така и приближаването на смъртта – есенните вихри, вятъра, нощта.¹⁸ За лирическият субект смъртта е гост, чието (нежелано) идване поражда тревога и ужас (това е подсказано от действията на аза – напрегнато се ослушва, струва му се, че сякаш чува глас отвън, който го зове, смутен е, „разтреперан и ням“ от стъпките на прага). Представата за смъртта (като) гост откриваме и в „Старите моми“ посредством образа на последния жених. Впоследствие Далчев я доразвива и в част от текстовете от „Прозорец“ (вж. „Вратите“, „Зимният студ“, „Убийство“). В „Мост“, както и в някои творби от „Прозорец“ (вж. например „Път“, „Коли“), доминира страхът от смъртта. Като цяло обаче в „Прозорец“ и в „Стихотворения“ причините за човешкия страх започват да се преформулират – страхът поражда не самото умирање, а мисълта, че смъртта може да настъпи, преди на практика човек да е живял – идея, също до голяма степен аналогична с разбирането на Монтен, че стойността на живота произтича не от неговата продължителност, а от начина, по който е използван. Във „Фрагментите“ вече този страх е изцяло преодолян, смъртта не плаши човека, защото в оптиката на остарелия, но и умъдрения човек

¹⁷ В наблюденията си върху „Фрагментите“ на Далчев Св. Игов обръща внимание, че редица от „психологическите размисли на Далчев“ напомнят за „резигнираната мъдрост на Монтен“ – Игов 2000: 275.

¹⁸ Подробно за функционирането на този образ в поетическите текстове на 20-те години на ХХ век вж. Стоянова 2015: 79 – 85.

тя се схваща като възможност за среща с отдавна изгубените любими същества.¹⁹

По думите на Монтен, пребивавайки в живота, ние всъщност пребиваваме в смъртта, защото всички дни ни водят към нея (Монтен 1979: 160). Това кара философа да направи и обобщението, че живеейки, ние умираме (Монтен 1979: 155). Години преди това до същата идея достига и папа Инокентий III: „Ние умираме, докато живеем, и едва когато спрем да умираме, спираме да живеем“.²⁰ По свой начин двамата всъщност говорят за вплетеността на живота и смъртта. Тази вплетеност по-късно ще използва и Фуко (добавяйки към живота и смъртта и болестта), за да обясни раждането на клиниката и да покаже как чрез смъртта се разкрива истината за живота.²¹ Аналогична на Монтеновата позиция застъпва и Далчев в своите фрагменти – не старостта е причината да се примирим със смъртта, а по-скоро приемането на факта, че смъртта е нещо вътрешно за живота, но и нещо, което е по-силно от него, което във всеки момент го гради и разгражда. Неслучайно и в поетическите си текстове (главно от 30-те години) Далчев прокарва същата идея, представявайки живеенето като непрекъснато чезнене, като постоянно умирање (вж. например стихотворението „Вечер“ от стихосбирката „Париж“).

В заключение можем да кажем, че вероятно без да си дава сметка, Далчев сбъдва голямото си желание да състави антология на старостта (вж. фрагмент № 127). Цялото му творчество представлява своеобразна антология от разкази за остаряването и понасянето на старостта, от различни нейни образни конкретизации (есен, природна стихия, нощ, празна къща, сухи клони, болест, невидимост, последна жълта страница от стара книга, мъдрост...), подсказващи, че през годините Далчев активно преосмисля едни или други свои представи за тази възраст. Така например, ако младият Далчев възприема старостта като „постепенна и тъжна алиенация“ (Цанева 1984: 26), то в зрелостта си той открива и друго нейно измерение – като битие за другите. В стихотворението „Дъжд“ дъждът функционира като символно-метафоричен образ на старостта, това се препотвърждава и от внушенията на останалите текстове в „Мост“ (особено „Старци“) – подобно на остарелия човек дъждът е „от всички отвърнат“, самотен, покру-

¹⁹ Подобна идея напомня за разбирането на Йовковите герои за смъртта като пътуване и среща с мъртвите близки (вж. „Песента на колелетата“, „При своите си“ и др. под.), като своеобразно завръщане у дома (особено в „Земляци“).

²⁰ Цитираме тази мисъл по Козелек – Козелек 2002: 127.

²¹ Подробно за това вж. Ичевска 2019: 18 – 26.

сен, обречен на скръб и неволи. Посредством природната стихия се прокарва идеята за невъзможността на стареещия индивид да се впише в заобикалящия го свят, а осъзнаването на този факт ражда едновременно молитви и проклетия. В „Дъждобранът“ (1960) вече виждаме действената старост. Но дейтелността на стария човек е с променена посока – не „към него самия“, а „в името на“: остарелият човек открива магическата си сила да променя света, той е избрал да бъде пазачът не просто на хубавото време, но и на радостта и безгрижието на детството и младостта. А може би това е истинската мъдрост, която се постига с остаряването – човек просто да живее с чувство на вътрешен покой.²²

Размишлявайки върху проблемите за преминаването на живота и през живота, Далчев многократно преформулира и предимствата, и недостатъците на старческата възраст. Идеята, която в крайна сметка творецът утвърждава както във „Фрагментите“, така и в поетическите си текстове, е за вращаването не само на живота и смъртта, но и на младостта и старостта в една обща канава, благодарение на която ясно могат да бъдат видени същностни страни от измеренията на човешкото, както и смисълът да се живее – въпреки мисълта за нашата крайност и крайностите, до които достигаме в желанието си да я надмогнем.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанас... 2001:** *Атанас Далчев: Текст и интерпретация.* Редактор: Любен Бумбалов. [Atanas Dalchev: Tekst i interpretatsiya.] София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2001.
- Блинова 2011:** Блинова, И. С. Концепт „старост“ в руской и немецкой лингвокултурах. [Blinova, I. S. Kontsept „starost“ v russkoj i nemetskoj lingvokul'turah.] // *Антология концептов.* Т. 8. Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Волгоград: Парадигма, 2011, 247 – 264.
- Борхес 1994:** Борхес, Х. Л. *История на вечността. Есета и разкази.* [Borhes, H. L. Istoriya na vechnostta. Eseta i razkazi.] София: Парадокс, 1994.
- Български 2010:** *Български етимологичен речник.* Т. 7. Отг. ред. Мария Рачева, Тодор Ат. Тодоров. [Balgarski etimologichen rechnik.] София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2010,

²² За битието на мъдрия старец вж. по-подробно Лишаев 2018: 23 – 24.

- електронно издание: <https://ibl.bas.bg/lib/ber_7_000-976/#page/433/mode/1up> (13.10.2023).
- Да четем... 2006:** *Да четем Далчев. Сборник от научна конференция по случай 100 години от рождението на Атанас Далчев.* Съст.: доц. Михаил Неделчев, ст. ас. Биляна Курташева, ст. ас. Йордан Ефтимов. [Da chetem Dalchev. Sbornik ot nauchna konferentsiya po sluchay 100 godini ot rozhdenieto na Atanas Dalchev.] София: Издателство на Нов български университет, 2006.
- Далчев 1926:** Далчев, Ат. *Прозорец.* [Dalchev, At. Prozorets.] София: Литературен кръг „Стрелец“, 1926.
- Далчев 1928:** Далчев, Ат. *Стихотворения. Книга втора.* [Dalchev, At. Stihotvoreniya. Kniga vtora.] София: Книгоиздателство Т. Ф. Чипев, 1928.
- Далчев 1930:** Далчев, Ат. *Париж.* [Dalchev, At. Parizh.] София: Печатница „Гладстон“, 1930.
- Далчев 1984:** Далчев, Ат. *Съчинения. Т. 1 – 2.* [Dalchev, At. Sachineniya. T. 1 – 2.] София: Български писател, 1984.
- Димитрова 2001:** Димитрова, Е. *Изгубената история.* [Dimitrova, E. Izgubenata istoriya.] София: Издателство „Боян Пенев“, 2001, 307 – 315.
- Игов 2000:** Игов, Св. *Фрагментите на Атанас Далчев.* [Igov, Sv. Fragmentite na Atanas Dalchev.] // *Българската литература ХХ век. От Алеко Константинов до Атанас Далчев.* София: ИК „Бендида“, 2000, 270 – 282.
- Ичевска 2019:** Ичевска, Т. *Медицината в българската литература.* [Ichevska, T. Meditsinata v balgarskata literatura.] София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019.
- Козелек 2002:** Козелек, Р. *Пластовете на времето.* [Kozelek, R. Plastovete na vremeto.] София: Дом на науките за човека и обществото, 2002.
- Крылова:** Крылова, Г. А. *Этимологический онлайн-словарь русского языка.* [Krylova, G. A. Etimologicheskij onlayn-slovar' ruskogo yazika.] <<https://lexicography.online/etymology/krylov/>> (6.10.2023).
- Курташева 2006:** Курташева, Б. Далчев: политики на зрелостта. [Kurtasheva, B. Dalchev: politiki na zrelostta.] // *Да четем Далчев. Сборник от научна конференция по случай 100 години от рождението на Атанас Далчев.* Съст.: доц. Михаил Неделчев, ст. ас. Биляна Курташева, ст. ас. Йордан Ефтимов. София: Издателство на Нов български университет, 2006, 69 – 75.

- Кунчев 2003:** Кунчев, Б. *Човешката участ.* [Kunchev, B. Choveshkata uchast.] София: Орбел, 2003.
- Лишаев 2018:** Лишаев, С. А. К феноменологии старости. [Lishaev, S. A. K fenomenologii starosti.] // *Диагностика современности: глобальные вызовы – индивидуальные ответы: сборник материалов Всероссийской научной конференции с международным участием.* Отв. ред. Ю. А. Разинов. Самара: Самарская гуманитарная академия, 2018, 96 – 105.
- Монтен 1979:** Монтен, М. *Опити. Книга първа.* [Monten, M. Opiti. Kniga parva.] София: Наука и изкуство, 1979.
- Речник:** *Речник на българския език.* [Rechnik na balgarskiya ezik.] София: БАН, <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/BEХТ/>>, <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/отколешен/>> (30.08.2023).
- Семенцов:** Семенцов, В. *Интернет-словарь „Глаголь“* [Sementsov, V. Internet-slovar' „Glagol“.] <<https://pervobraz.ru/about>> (15.10.2023).
- Сорентино 2011:** Сорентино, Ф. *Седем разговора с Хорхе Луис Борхес.* [Sorentino, F. Sedem razgovora s Horhe Luis Borhes.] София: Enthusiast, 2011.
- Стефанов 2000:** Стефанов, В. *Участта Вавилон.* [Stefanov, V. Uchastta Vavilon.] София: ИК „Анубис“, 2000.
- Стойнова 2015:** Стойнова, Н. *Възходът на слънчогледите. Българската литература от 20-те и 30-те години на XX век: опити с времето.* [Stoyanova, N. Vazhodat na slanchogledite. Balgarskata literatura ot 20-te i 30-te godini na XX vek: opiti s vremeto.] София: Унив. изд. „Свети Климент Охридски“, 2015.
- Фасмер 1986:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка.* [Fasmer, M. Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka.] 1986: <<https://vasmer.slovaronline.com/>> (12.09.2023).
- Цанева 1984:** Цанева, М. Атанас Далчев. [Tsaneva, M. Atanas Dalchev.] // В: *Атанас Далчев. Том Първи. Поезия.* София: БП, 1984, 5 – 28.